

MAREK PODKOWSKI

Uniwersytet Wrocławski

Wybór rady gminy w Wielkopolsce po uchwaleniu ustawy scaleniowej w 1933 roku

Gruntownego przekształcenia ustroju gminnego, a co za tym idzie ustroju rad gmin wiejskich nie dokonano od razu, lecz etapami. Ustawa z 23 marca 1933 roku¹ wprowadziła podział organów samorządu na stanowiące i kontrolujące (w skrócie stanowiące) oraz zarządzające i wykonawcze (zarządzające). Organami stanowiącymi w gminach wiejskich były rady gminne. Istniały one również w Wielkopolsce przed wprowadzeniem ustawy „scaleniowej” w gminach, w których było ponad czterdziestu uprawnionych do głosowania. Ustawa „scaleniowa” nie zniosła formalnie pruskiej ordynacji wiejskiej z 1891 roku (w tym przepisów o radzie gminy), lecz stwierdzała, że wszelkie postanowienia innych ustaw, sprzeczne lub uregulowane nową ustawą ustrojową, traciły moc. Ustawa z 1933 roku przyznała ministrowi spraw wewnętrznych termin osiemnastomiesięczny od wejścia w życie ustawy (to jest od 13 lipca 1933 roku) na ustalenie nowych gmin zbiorowych oraz ich siedzib i nazw. Dopiero później dokonano podziału obszarów gmin wiejskich na gromady i zarządzono wybory do organów nowo utworzonych gmin wiejskich i gromad.

W skład rady gminy wchodził: wójt, podwójci, ławnicy oraz radni, których liczba była uzależniona od liczby mieszkańców w gminie. W gminach liczących do 5 tys. mieszkańców wybierano 12 radnych, od 5 tys. do 10 tys. mieszkańców — 16 radnych i w liczących powyżej 10 tys. mieszkańców — 20 radnych. Liczbę radnych gminnych określał starosta na podstawie liczby mieszkańców w gminie, którą ustalał na podstawie ewidencji ludności prowadzonej przez gminę, do czasu

¹ Ustawa z 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego (Dz.U. RP z 1933 r., Nr 35, poz. 294).

ogłoszenia przez Główny Urząd Statystyczny wyników powszechnego spisu ludności z 1931 roku.

Przewodniczącym rady gminy był wójt. Radnym gminnym mógł zostać każdy obywatel państwa polskiego (bez względu na płeć), który do dnia zarządzenia wyborów ukończył 30 lat. Ponadto osoba taka musiała posiadać na terenie gminy prawo wybierania do organów ustrojowych związków samorządowych². Przy wyborach radnych obszar gminy stanowił jeden okręg wyborczy lub też można było go podzielić na kilka okręgów. Decyzję w sprawie podziału obszaru gminy na okręgi wyborcze podejmował starosta powiatowy³. Określał on również liczbę mieszkańców w każdym okręgu wyborczym na podstawie ewidencji prowadzonej przez gminę. Każdy z okręgów wyborczych stanowił całość terytorialną i wybierało się w nim co najmniej 3 radnych. W gminach niepodzielonych na okręgi wyborcze radnych wybierało gminne kolegium wyborcze, a w gminach podzielonych na okręgi wybierały ich w poszczególnych okręgach wyborczych okręgowe kolegia wyborcze.

W skład gminnego kolegium wyborczego wchodziłi radni gromadzcy z gromad, w których były rady gromadzkie, a z innych gromad delegaci⁴ w liczbie od 2 do 10, ustalonej przez starostę powiatowego w zależności od liczby mieszkańców gromady. Oprócz tych osób do gminnego kolegium wyborczego należeli sołtysi i podsołtysi wszystkich gromad. Z kolei do okręgowego kolegium wyborczego wchodziłi: sołtysi, podsołtysi, radni gromadzcy oraz delegaci gromad z obszarów znajdujących się w granicach danego okręgu wyborczego.

Wybory radnych gminnych zarządzał starosta powiatowy⁵. Przed upływem kadencji rady gminnej informował on wójtów o zamiarze wydania zarządzeń w celu przeprowadzenia wyborów. Na podstawie tych zarządzeń przełożeni gmin i sekretarze zarządów gminnych musieli zapoznać się dokładnie z przepisami o wyborze radnych gminnych, wójtowie musieli przedłożyć staroście plany gmin w skali 1: 25 000 z oznaczeniem granic gromad, a także zaprojektować ewentualny podział gminy na okręgi wyborcze, mając na uwadze przepisy ustawy o radnych gminnych. Wójtowie mieli także zaproponować i podać staroście imiona,

² Prawo takie miała osoba, która przynajmniej od roku mieszkała na terenie gminy i nie utraciła prawa wybierania do Sejmu w myśl obowiązujących przepisów. Warunek jednorocznego zamieszkania nie dotyczył zamieszkałych na terenie gminy właścicieli lub posiadaczy położonych na tym obszarze nieruchomości oraz funkcjonariuszy państwowych, funkcjonariuszy państwowych przedsiębiorstw i monopoli, funkcjonariuszy samorządu terytorialnego i gospodarczego, duchowieństwa świeckiego i zakonnego oraz czynnych zawodowo wojskowych, jak również członków rodzin osób wymienionych, jeżeli zamieszkiwały na terenie gminy przed dniem zarządzenia wyborów.

³ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP) O/ Konin, Akta gmin powiatu tureckiego, gmina Tuliszków, sygn. 241, s. 235.

⁴ Delegatów z gromad wybierano na tych samych zasadach jak w przypadku radnych gromadzkich. Łącznie z wyborem delegatów wybierało się również ich zastępców.

⁵ Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), Wydział Powiatowy w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 36.

nazwiska, wiek, zawód i miejsce zamieszkania przewodniczących, zastępców przewodniczących, członków i zastępców członków gminnych i okręgowych komisji wyborczych, biorąc pod uwagę przepisy ustawy o wyborze radnych gromadzkich, gminnych i powiatowych⁶. Ponadto informowali, w jakich lokalach odbędą się wybory radnych gminnych, przy czym musieli podać lokal odpowiednio duży, mogący pomieścić wszystkich członków kolegium wyborczego. Podawali także dokładną liczbę mieszkańców gminy i ewentualnie liczbę zaprojektowanych okręgów wyborczych ustaloną na podstawie prowadzonej przez gminę ewidencji ludności⁷. W celu sprawdzenia stopnia opanowania przez wójtów przepisów wyborczych oraz poczynionych przygotowań do wyborów radnych gminnych starostowie przeprowadzali w każdej gminie konferencję, informując o niej wcześniej wójtów. Wójtowie i sekretarze musieli być obecni na tej konferencji. Z tego tytułu przysługiwał staroście również nadzór nad przeprowadzaniem wyborów. Niekiedy przy podziale gminy na okręgi wyborcze starosta miał trudności z kontrolowaniem wszystkich czynności wyborczych, dlatego mógł polecać wykonywanie niektórych kompetencji związanych z nadzorem nad przeprowadzeniem wyborów w poszczególnych okręgach przewodniczącemu (zastępcy) lub członkom (zastępcom) gminnej komisji wyborczej. Wraz z zarządzeniem wyborów starosta podawał termin ich przeprowadzenia, miejsce, lokal, dzień i godzinę rozpoczęcia zebrania wyborczego, liczbę mandatów przypadającą na daną gminę, podział ewentualny na okręgi wyborcze i liczbę mandatów w każdym okręgu, nazwiska przewodniczącego gminnej i przewodniczących okręgowych komisji wyborczych.

Zarządzenie wyborów starosta przysyłał przewodniczącym gminnych i ewentualnie przewodniczącym okręgowych komisji wyborczych⁸. Wybory radnych gminnych nie mogły odbyć się w okresie pilnych robót polnych oraz w dniach uroczystych świąt. W celu przeprowadzenia wyborów radnych gminnych tworzono komisje wyborcze składające się z trzech osób: przewodniczącego i dwóch członków. W gminach stanowiących jeden okręg wyborczy tworzono tylko gminną komisję wyborczą, a w gminach podzielonych na okręgi wyborcze tworzono również okręgowe komisje wyborcze po jednej dla każdego okręgu⁹. Przewodniczącego każdej komisji wyborczej mianował starosta, a członków powoływał przewodniczący komisji¹⁰. Członkami komisji wyborczych mogli być jedynie członkowie danego kolegium wyborczego (musiały być to osoby mające prawo wybierania na obszarze gminy)¹¹. Przewodniczący każdej komisji wyborczej wy-

⁶ APP, Akta gmin powiatu konińskiego, gmina Brzeźno, sygn.1, s. 18.

⁷ *Ibidem*, s. 19.

⁸ O zarządzeniu wyborów starosta nie musiał ogłaszać publicznie, wystarczyło podanie tego faktu do wiadomości przełożonemu gminy i przewodniczącym komisji wyborczych.

⁹ APP, O/ Konin, Akta gmin powiatu konińskiego, gmina Brzeźno, sygn.1, s. 24.

¹⁰ APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek, sygn. 411.

¹¹ Warunek ten nie dotyczył przewodniczącego.

znaczał jednego z członków komisji jako swego zastępcę. Od przyjęcia mandatu członka komisji nie można się było uchylić bez podania usprawiedliwienia.

Zarówno funkcja przewodniczącego (zastępcy), jak i członków (zastępców) komisji wyborczych była honorowa. Mogli oni jedynie otrzymać zwrot kosztów przejazdu, gdy nie posiadali własnych środków transportu. Nie można było łączyć kandydatury na radnego z godnością przewodniczącego lub członka komisji wyborczej w danej gminie. Do powzięcia uchwał komisji wyborczej, zapadających większością głosów, wymagana była obecność przewodniczącego i dwóch członków.

Przewodniczący każdej komisji wyborczej za pośrednictwem sołtysów informował wszystkich członków kolegium wyborczego o miejscu, lokalu, dniu i godzinie zebrania wyborczego, podając liczbę mandatów przypadającą na daną gminę, ewentualny podział na okręgi wyborcze¹², liczbę mandatów w każdym okręgu i nazwiska przewodniczących komisji wyborczych¹³. Zawiadomienie powyższe musiało być dokonane najpóźniej na 6 dni przed terminem zebrania wyborczego. Przewodniczący gminnej komisji wyborczej sporządzał w układzie alfabetycznym wykaz członków gminnego kolegium wyborczego, a w razie podziału na okręgi — wykazy członków okręgowych kolegiów wyborczych, i doręczał przed zebraniem wyborczym przewodniczącym okręgowych komisji wyborczych.

Wybory radnych gminnych były równe i stosunkowe, i odbywały się w głosowaniu tajnym na listy kandydatów. Do ważności wyborów radnych gminnych konieczna była obecność ponad połowy wszystkich członków danego kolegium¹⁴. Gdy wymaganej frekwencji nie było, przewodniczący komisji wyborczej wyznaczał termin następnego zebrania wyborczego, które musiało się odbyć w ciągu 14 dni, licząc od pierwszego terminu. Przy zwołaniu zebrania wyborczego w drugim terminie należało także zachować sześciodniowy okres pomiędzy zawiadomieniem a dniem głosowania¹⁵. Takie zebranie było prawomocne bez względu na liczbę przybyłych na nie członków kolegium wyborczego.

Przed rozpoczęciem wyborów przewodniczący komisji wyborczej stwierdzał obecność wymaganej liczby członków kolegium wyborczego. Następnie odczytywał stosowne paragrafy rozporządzenia¹⁶ dotyczące wyboru radnych gminnych oraz wzywał zebranych do zgłaszania list kandydatów na radnych, wyznaczając w tym celu piętnastominutowy okres. W gminach niepodzielonych na okręgi wyborcze jedną listę kandydatów mogła zgłosić co najmniej 1/20 wszystkich członków

¹² APK, Wydział Powiatowy w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 36.

¹³ APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek, sygn. 411.

¹⁴ S. Podwiński, J. Chylewski, *Jak wybierać radnych gminnych i członków zarządu gminnego (wójta, podwójciego i ławników)*, Warszawa 1934, s. 13.

¹⁵ *Ibidem*, s. 14.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 6 grudnia 1934 r. w sprawie regulaminu wyborczego do rad gminnych na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, pomorskiego, poznańskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego (Dz.U. RP z 1934 r., Nr 108, poz. 959).

kolegium wyborczego, a w gminach podzielonych na okręgi wyborcze co najmniej 1/10. W każdym razie 20 członków danego kolegium wyborczego wystarczyło do zgłoszenia listy kandydatów¹⁷, która powinna zawierać co najmniej tyle nazwisk, ilu radnych wybierano w danym okręgu wyborczym. Nie mogła ona zawierać więcej nazwisk od podwójnej liczby mandatów przypadających na dany okręg, ponieważ ulegały one skreśleniu. Gdy lista zawierała mniej kandydatur od liczby mandatów, przewodniczący komisji wyborczej wzywał pełnomocnika listy do usunięcia tego braku w wyznaczonym terminie. Listę kandydatów można było zgłosić na piśmie lub ustnie do protokołu. Musiała być ona podpisana własnoręcznie lub zgłoszona osobiście przez odpowiednią liczbę wyborców i zawierać imię i nazwisko, imiona rodziców, wiek i miejsce zamieszkania każdego zgłoszonego kandydata.

Każdy członek kolegium wyborczego mógł podpisać i zgłosić tylko jedną listę kandydatów. W razie podpisania dwóch lub więcej list przez jednego wyborcę podpisy umieszczone na wszystkich listach były nieważne. Przewodniczący komisji wyborczej mógł wzywać wyborców, którzy podpisali zgłoszenie, i badać własnoręcznie ich podpisy umieszczonych na liście. W wypadku niestawiennictwa na wezwanie w wyznaczonym czasie, mógł uznać ich podpisy za nieważne. W przypadku stwierdzenia złożenia podpisu przez kogoś innego powodowało to nieważność podpisu danego wyborcy. Każdy kandydat musiał oświadczyć, że zgadza się na wystawienie jego kandydatury oraz że odpowiada wszystkim warunkom prawa wybieralności¹⁸. Mógł to uczynić przez podpisanie deklaracji, którą dołączano do listy kandydatów, bądź przez oświadczenie ustne na zapytanie przewodniczącego komisji wyborczej, co należało odnotować w protokole wyborczym¹⁹.

Pełnomocnikiem listy upoważnionym do porozumiewania się z komisją wyborczą była osoba wyraźnie do tego umocowana, a gdy nie była ona wskazana, przyjmowano, że była nią osoba podpisana na pierwszym miejscu na liście. Zmiana kandydatury lub dopisanie nowej już po podpisaniu listy przez wymaganą liczbę wyborców były niedopuszczalne i powodowały nieważność zmienionej lub dopisanej kandydatury. Każdy wyborca miał prawo cofnąć swój udział w zgłoszeniu listy zarówno pisemny, jak i ustny w czasie przeznaczonym przez przewodniczącego na zgłaszanie list. Kandydować można było tylko z jednej listy i tylko w jednym okręgu wyborczym. W wypadku umieszczenia kandydata na kilku listach bez dołączenia deklaracji przewodniczący zwracał się do kandydata o oświadczenie, z której listy chce kandydować. Nieobecność kandydata powodowała, że komisja wyborcza uznawała za ważną kandydaturę umieszczoną na liście, do której dołączona była deklaracja z najpóźniejszą datą. W przypadku nieobecności kandydata i jednakowych dat na deklaracjach kandydaturę skreślało

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ APP, O/ Konin, Akta gmin powiatu tureckiego, gmina Tuliszków, sygn. 241, s. 160.

¹⁹ APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek, sygn. 411.

się ze wszystkich list²⁰. Wybranie kandydata w kilku okręgach powodowało, że starosta powiatowy po zasięgnięciu opinii wydziału powiatowego uznawał wybór za nieważny we wszystkich okręgach.

Kolejną czynnością, jakiej dokonywała komisja wyborcza, było badanie wymogów formalnych zgłoszeń i sprawdzenie, czy zgłoszeni kandydaci posiadają prawo wybieralności. Zauważenie istotnych braków lub wad mogących spowodować unieważnienie listy w całości lub unieważnienie poszczególnych kandydatur sprawiało, że przewodniczący komisji wyborczej wzywał pełnomocnika listy do ich usunięcia, wymieniając wszystkie braki i wady oraz wyznaczając termin na ich usunięcie. Nieusunięcie braków i wad w wyznaczonym terminie doprowadzało do tego, że komisja wyborcza stwierdzała nieważność całej listy lub nieważność poszczególnych kandydatur w formie uchwały podjętej większością głosów. Od decyzji tej nie było odwołania²¹. Następnie komisja wyborcza ustalała ważne zgłoszone listy kandydatów i nadawała każdej liście numer według kolejności zgłoszenia²². Tak ustalone listy kandydatów przewodniczący komisji wyborczej ogłaszał zebrany i wywieszał w celu przejrzenia w widocznym i dostępnym miejscu. W przypadku zgłoszenia tylko jednej ważnej listy kandydatów głosowanie nie odbywało się, a radnymi zostawali kandydaci wymienieni na czele listy w liczbie równej ilości mandatów. Kandydaci z tej listy, którzy zajęli kolejne miejsca, zostawali zastępcami radnych²³.

Głosowanie odbywało się za pomocą kart do głosowania oraz kopert. Karta do głosowania była koloru białego i musiała mieć jeden kształt, kolor i gatunek papieru w danym okręgu. Każdy z wyborców mógł głosować tylko na jedną listę kandydatów. Przed przystąpieniem do głosowania komisja wyborcza sprawdzała, czy urna była pusta. Przy sprawdzaniu urny wyborczej, a także głosowaniu i obliczaniu wyników głosowania mogli być obecni pełnomocnicy list kandydatów po jednym od każdej ważnie zgłoszonej listy.

Głosowanie odbywało się w ten sposób, że każdy wyborca podchodził kolejno do stołu, przy którym siedziała komisja wyborcza, wymieniał swoje imię i nazwisko, miejsce zamieszkania oraz podawał, z jakiego tytułu jest członkiem kolegium wyborczego. Po odszukaniu wyborcy w wykazie członków kolegium wyborczego przewodniczący odnotowywał w wykazie oddanie głosu, a wyborca otrzymywał kartkę i kopertę. Po zaznaczeniu wyborca wkładał kartkę do koperty i oddawał przewodniczącemu, który wrzucał ją do urny wyborczej w obecności wyborcy. Przewodniczący, członkowie komisji wyborczej oraz pełnomocnik listy kandydatów mogli zakwestionować tożsamość wyborcy. Uczynić to jednak

²⁰ Dz.U. RP z 1934 r., Nr 108, poz. 959.

²¹ Nie można było unieważnić zgłoszenia w całości ani poszczególnych kandydatur z powodu braków, jeżeli przewodniczący nie zwrócił się do pełnomocnika o ich usunięcie.

²² APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek, sygn. 411.

²³ *Ibidem*.

mogli dopóty, dopóki wyborca nie oddał głosu²⁴. Dowodem stwierdzającym tożsamość wyborcy oprócz dowodu osobistego mogła być na przykład książeczka wojskowa, metryka urodzenia lub zaświadczenia gminy. Jeśli wyborca nie posiadał dowodów tożsamości, mógł się on powołać na świadków znanych komisji. Decyzja w sprawie tożsamości wyborcy należała do komisji wyborczej i nie było od niej odwołania. Głosowanie nie mogło być przerwane. Zaistnienie nieprzewidzianych zdarzeń, w wyniku których czynności wyborcze nie mogły dojść do skutku, sprawiało, iż komisja wyborcza odraczała głosowanie do dnia następnego. W razie przerwania głosowania komisja wyborcza opieczętowywała akta oraz urnę wyborczą i oddawała je na przechowanie przewodniczącemu. Po ponownym podjęciu głosowania należało stwierdzić, czy pieczęcie nie zostały naruszone. Ponadto przewodniczący komisji czuwał nad zapewnieniem porządku w czasie wyborów w lokalu wyborczym oraz przed nim²⁵. Zakłócenie spokoju lub prowadzenie kampanii w budynku lub w promieniu 100 metrów od lokalu wyborczego powodowało, że przewodniczący mógł zarządzić usunięcie takiej osoby z lokalu wyborczego. Przed terminem wyborów starosta powiatowy zwracał się do wójtów, aby w celu zapewnienia bezpieczeństwa i spokoju publicznego wyznaczili przy lokalu wyborczym patrole policji.

Po zamknięciu głosowania komisja wyborcza ustalała liczbę oddanych głosów²⁶. Najpierw przewodniczący komisji wyjmował z urny koperty, a potem liczył je i porównywał ich liczbę z liczbą wyborców, którzy oddali głos według wykazu członków kolegium wyborczego. Następnie przewodniczący wyjmował z kopert karty do głosowania i odczytywał ich treść, a członkowie komisji wyborczej wpisywali do specjalnych kart głosy oddane ważnie na poszczególne listy kandydatów. Po ustaleniu, ile ważnych głosów otrzymała każda z list, komisja wyborcza dokonywała podziału mandatów pomiędzy listy. Łączną sumę głosów ważnie oddanych na wszystkie prawidłowo zgłoszone listy kandydatów dzielono przez liczbę mandatów²⁷. Otrzymany w ten sposób iloraz był dzielnikiem wyborczym²⁸. Każda lista otrzymywała tyle mandatów, ile razy dzielnik wyborczy mieścił się w liczbie głosów, ważnie oddanych na daną listę, nie uwzględniając ułamków. Gdy po podziale pozostały jeszcze wolne mandaty, to dzielono liczbę głosów każdej listy przez liczbę mandatów już jej przyznanych powiększoną o jeden. Gdy lista nie otrzymała żadnego mandatu, liczbę głosów, które otrzymała, dzielono przez jeden. Liście, która wykazała najwyższy iloraz, licząc wraz z ułamkiem, przyznawano mandat. W ten sposób postępowano aż do rozdziału wszystkich mandatów pomiędzy listy kandydatów. Jeżeli kilka list miało jedna-

²⁴ S. Podwiński, J. Chylewski, *op. cit.*, s. 19.

²⁵ APP, Akta gmin powiatu poznańskiego, gmina Żabikowo, sygn. 6.

²⁶ APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek, sygn. 411.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Otrzymany ułamek zaokrąglano zawsze w górę do pełnej jedynek.

kowe prawo do tego samego mandatu, to o przydziale rozstrzygał los wyciągnięty przez przewodniczącego komisji wyborczej.

Uzyskane przez poszczególne listy mandaty przypadają kandydatom danej listy według kolejności zajmowanego przez nich miejsca na liście²⁹. Kandydaci danej listy, którzy nie uzyskali mandatu, zapisywani byli na listę zastępców radnych według kolejności umieszczenia nazwisk na liście w liczbie maksymalnie odpowiadającej liczbie mandatów otrzymanych przez daną listę.

Po ustaleniu wyniku głosowania sporządzano protokół wyborczy w dwóch egzemplarzach. Zawierał on: datę, miejsce i czas trwania wyborów (początek i koniec), ewentualnie okręg wyborczy, skład komisji wyborczej, nazwiska pełnomocników list obecnych w czasie głosowania, liczbę uprawnionych, liczbę głosujących wyborców według wykazu wyborców oraz według wyjętych z urny kopert z wyjaśnieniem ewentualnej niezgodności powyższych liczb³⁰. Ponadto protokół wyborczy zawierał ważne zgłoszone listy kandydatów, listy unieważnione z podaniem powodu unieważnienia, liczby ważne oddanych głosów na poszczególne listy, liczby głosów unieważnionych z podaniem powodów unieważnienia, imiona, nazwiska, wiek i miejsce zamieszkania wybranych radnych oraz ich zastępców³¹. Protokół wyborczy podpisywał przewodniczący oraz członkowie komisji wyborczej. Do protokołu dołączano: zgłoszone listy kandydatów, karty do głosowania (ważne i unieważnione), wykaz członków kolegium wyborczego i kartę obliczenia głosów. W razie podziału gminy na okręgi wyborcze przewodniczący okręgowej komisji wyborczej przysyłał akta wyborcze wraz z protokołem wyborczym przewodniczącemu gminnej komisji wyborczej. Ten z kolei jeden egzemplarz protokołu wyborczego przysyłał staroście powiatowemu niezależnie od tego, czy gmina była podzielona na okręgi wyborcze, czy też stanowiła jeden okręg wyborczy. Po ustaleniu wyniku wyborów i sporządzeniu protokołu wyborczego przewodniczący ogłaszał zebrany wynik wyborów. Zarząd gminy³² musiał po zakończeniu wyborów przysyłać do wydziału powiatowego tablice sprawozdawcze informujące o wynikach wyborów do rady gminnej³³. Gminy podzielone na okręgi wyborcze wypełniały tablice dla każdego okręgu osobno, a oprócz tego wypełniały oddzielną tablicę dla całej gminy³⁴. Tablice takie informowały, ile mandatów radnych w danej gminie było do obsadzenia, ile zgłoszono list kandydatów, ile list unieważniono w całości, oraz podawały liczbę skreślonych kandydatów. Ponadto podawały, ilu wybrano radnych, w jaki sposób odbyły się wybory, zawierały liczbę członków kolegium wyborczego i liczb

²⁹ APP, Akta gmin powiatu nowotomyskiego, gmina Lwówek, sygn. 411.

³⁰ APP, O/ Konin, Akta gmin powiatu konińskiego, gmina Brzeźno, sygn. 1, s. 1.

³¹ APP, O/ Gniezno, Akta gmin powiatu jarocińskiego, gmina Jaraczewo, sygn. 2, s. 20.

³² APP, O/ Konin, Akta gmin powiatu konińskiego, gmina Brzeźno, sygn. 1, s. 33.

³³ Wymóg taki wprowadziło zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 31 października 1938 r., Nr S.S.76/9/1 i Wojewody Poznańskiego z 12 listopada 1938 r., Nr S. Ad. III. 6/4/Z.

³⁴ APP, O/ Konin, Akta gmin powiatu konińskiego, gmina Brzeźno, sygn. 1, s. 44.

bę osób biorących udział w wyborach, skład narodowościowy kolegium wyborczego gminy, stosunek procentowy wybranych radnych danej miejscowości do ogólnej liczby wybranych radnych³⁵. Wydział powiatowy był informowany także o stosunku procentowym danego ugrupowania politycznego do ogólnej liczby wybranych radnych, o wykształceniu wybranych radnych, o stosunku procentowym (analfabetów, osób z wykształceniem podstawowym, średnim i wyższym) do ogólnej liczby wybranych radnych, o zawodzie wykonywanym przez radnych. Tabela podawała również nazwy partii politycznych czy organizacji, które zgłosiły poszczególne listy kandydatów³⁶. Jako przykład można podać wyniki wyborów radnych w gminie Brzeźno³⁷.

Wyniki wyborów do rady gminnej gminy Brzeźno

1. Liczba mandatów radnych do obsadzenia: a) w gminie 16
b) w okręgu —
2. Ile zgłoszono list kandydatów: 3
 - Lista nr 1 — Koło O.Z.N.
 - Lista nr 2 — Stronnictwo Narodowe
 - Lista nr 3 — Stronnictwo Narodowe
3. Ile list unieważniono w całości: —
4. Ilu skreślono kandydatów: 22
5. Liczba wybranych radnych: 16 (Lista nr 1 — 12 mandatów, Lista nr 3 — 4 mandaty)
6. Wybory odbyły się: przez głosowanie
7. Ogólna liczba członków kolegium wyborczego: a) gminy 235
b) okręgu —
8. Liczba członków kolegium wyborczego, biorących udział w wyborach: 229
9. Skład narodowościowy kolegium wyborczego gminy:

a) Polacy	218	e) Żydzi	—
b) Ukraińcy	—	f) Niemcy	17
c) Białorusini	—	g) Rosjanie	—
d) Starorusini	—	h) Inni	—
10. Skład narodowościowy członków kolegium wyborczego i wybranych radnych gminnych:
 - I. Stosunek procentowy członków kolegium wyborczego danej narodowości biorących udział w wyborach do ogólnej liczby członków kolegium biorących udział w głosowaniu

³⁵ *Ibidem*, s. 6.

³⁶ *Ibidem*, s. 42–43.

³⁷ Tabela z wyborów radnych gminnych odbytych 8 marca 1939 r. w Brzeźnie, *ibidem*, s. 6–8, 41–43.

II. Liczba wybranych radnych danej miejscowości

III. Stosunek procentowy wybranych radnych danej narodowości do ogólnej liczby wybranych radnych podanych w pkt. 5

a) Polacy	I	92,5	II	16	III	100
b) Ukraińcy	I	—	II	—	III	—
c) Białorusini	I	—	II	—	III	—
d) Starorusini	I	—	II	—	III	—
e) Żydzi	I	—	II	—	III	—
f) Niemcy	I	7,5	II	—	II	—
g) Rosjanie	I	—	II	—	III	—
h) Inni	I	—	II	—	III	—

11. Podział wybranych radnych pod względem ugrupowań politycznych:

I. Liczba radnych danego ugrupowania politycznego

II. Stosunek procentowy radnych danego ugrupowania politycznego do ogólnej liczby wybranych radnych

a) Bezpartyjni prorządowi	I	—	II	—
b) O.Z.N.	I	12	II	75
c) Inni prorządowi	I	—	II	—
d) Stronnictwo Narodowe	I	4	II	25
e) Ugrupowania narodowo-radykalne	I	—	II	—
f) Stronnictwo Pracy	I	—	II	—
g) Stronnictwo Ludowe	I	—	II	—
h) P.P.S.	I	—	II	—
i) Narodowe Stronnictwo Pracy	I	—	II	—
j) Komuniści i komunizujący	I	—	II	—
k) Bezpartyjni	I	—	II	—
l) Inni	I	—	II	—

12. Wykształcenie wybranych radnych:

I. Liczba

II. Stosunek procentowy do ogólnej liczby wybranych radnych:

a) analfabeci	I	—	II	—
b) niżej średniego	I	15	II	94
c) średnie (6 klas gimnazjum i więcej)	I	1	II	6
d) wyższe	I	—	II	—

13. Zawód wybranych radnych:

I. Liczba radnych danego zawodu

II. Stosunek procentowy radnych danego zawodu do ogólnej liczby wybranych radnych

a) zawody wolne	I	—	II	—
b) urzędnicy (państwowi, samorządowi)	I	1	II	6
c) duchowni	I	—	II	—
d) rolnicy do 15 ha	I	13	II	82

e) rolnicy od 15 do 50 ha	I	1	II	6
f) rolnicy powyżej 50 ha	I	—	II	—
g) zatrudnieni w przemyśle i handlu	I	1	II	6
h) rzemieślnicy	I	—	II	—
i) robotnicy	I	—	II	—
j) inni	I	—	II	—
14. Liczba kobiet wybranych na radnych:	—			

Wybory były nieważne, gdy stwierdzono, że w danym okręgu wyborczym dopuszczono się przy wyborach przekupstw, fałszu lub jakiegokolwiek podstępstwa, który miał wpływ na wynik wyborów. Ściganie tych przestępstw należało do właściwych sądów powszechnych, a stwierdzenie dokonania przestępstwa przy wyborach mogło nastąpić zarówno w drodze postępowania sądowego, jak i administracyjnego³⁸. Stwierdzenie w drodze wyroku sądowego faktu popełnienia przestępstwa nie powodowało nieważności wyborów, gdyż do tego potrzebne było jeszcze ustalenie, iż popełnione przestępstwa mogły mieć wpływ na wynik wyborów. Tę okoliczność mogła ustalić jedynie władza powołana do orzekania o ważności lub nieważności wyborów³⁹. Nieważne były także wybory, które odbyły się niezgodnie z przepisami, a uchybienia te mogły mieć wpływ na ich wynik. W ciągu tygodnia od ogłoszenia przez przewodniczącego komisji wyborczej wyniku wyborów ta sama liczba wyborców, która miała prawo zgłosić listę kandydatów, mogła wnieść protest przeciwko wyborom, z żądaniem unieważnienia wyborów w całości w danej gminie lub w danym okręgu wyborczym, bądź mogła żądać unieważnienia wyborów poszczególnych radnych. Protesty wnosilo się na piśmie do przewodniczącego gminnej komisji wyborczej, który w terminie 3 dni przesyłał je z odpowiednimi wyjaśnieniami i aktami wyborczymi do starosty powiatowego. Starosta mógł zarządzić powtórne przeliczenie oddanych głosów na radnych gminnych na specjalnie w tym celu zwołanym posiedzeniu komisji. O posiedzeniu tym należało poinformować pełnomocników wszystkich list złożonych zgodnie z prawem. Na posiedzenie takie przyjeżdżał także delegowany przez starostę pracownik wydziału powiatowego, który przywoził z sobą zalakowane akta wyborcze komisji i uczestniczył w jej czynnościach urzędowych⁴⁰.

Starosta przy współudziale wydziału powiatowego orzekał z urzędu o nieważności w całości lub w części wyborów radnych gminnych lub na skutek złożenia protestu. W wypadku unieważnienia wyboru poszczególnych radnych z urzędu lub na skutek protestu na ich miejsce wstępowała kolejno ich zastępcy. Unieważnienie wyborów w całej gminie lub w całym okręgu wyborczym powodowało, że starosta zarządzał w ciągu 14 dni nowe wybory w gminie lub w danym

³⁸ S. Podwiński, J. Chylewski, *op. cit.*, s. 25.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ APP, O/ Konin, Akta gmin powiatu konińskiego, gmina Brzeźno, sygn. 1, s. 14.

okręgu. W razie wyczerpania zastępców radnych oraz w sytuacji, gdy liczba radnych zmniejszyła się o 20%, starosta mógł zarządzić nowe wybory uzupełniające. Starosta miał obowiązek zarządzić wybory, gdy liczba radnych zmniejszyła się o 30%. Jeżeli na poszczególne okręgi wyborcze według podziału obowiązującego przy wyborach głównych przypadało przy wyborach uzupełniających mniej niż 3 mandaty, to starosta powiatowy takie okręgi włączał do sąsiednich lub łączył we wspólne okręgi tak, aby każdy okręg wyborczy posiadał przy wyborach uzupełniających co najmniej 3 mandaty⁴¹. Dla ich przeprowadzenia powoływano nowe komisje wyborcze na takich samych zasadach jak przy wyborach głównych. Przedstawicielami do gminnych lub okręgowych kolegiów wyborczych od gromad nieposiadających rad gromadzkich mogli być ci sami przedstawiciele, którzy byli wybrani do przeprowadzenia wyborów głównych. Starosta mógł także zarządzić wybór nowych delegatów od gromad. Koszty wyborów pokrywał powiatowy związek samorządowy⁴².

W Wielkopolsce sołtysi i przełożeni obszarów dworskich przy pierwszych wyborach radnych gminnych po wprowadzeniu w życie nowej ustawy samorządowej dostarczali komisjom wyborczym potrzebnych lokali. Pierwsze pod rządami nowej ustawy wybory radnych gminnych odbyły się na początku 1935 roku. Kolejne wybory odbyły się cztery lata później i były już przeprowadzone na podstawie nowej ustawy o wyborze radnych gminnych⁴³. Wydano ją w obliczu narastającego niebezpieczeństwa zewnętrznego ze strony hitlerowskich Niemiec, które zmuszało rząd do pojednawczych gestów wobec społeczeństwa. Ustawa regulowała wiele szczegółów prawa wyborczego, dotychczas pozostawionych regulaminom wydawanym przez ministra spraw wewnętrznych⁴⁴. Większość postanowień poprzednio obowiązującego regulaminu pozostawiono w mocy. Według nowej ustawy o wyborze radnych gminnych każda lista kandydatów musiała być podpisana własnoręcznie lub zgłoszona osobiście do protokołu komisji wyborczej przez co najmniej 10 członków gminnego kolegium wyborczego w gminach niepodzielonych na okręgi wyborcze i 5 członków okręgowego kolegium wyborczego w okręgach wyborczych. W trakcie głosowania wyborca dysponował taką liczbą głosów, ilu radnych wybierało kolegium wyborcze. Mógł również oddać swoje głosy na mniejszą liczbę kandydatów na radnych, rezygnując w ten sposób z pozostałych głosów⁴⁵. Inny był również rozdział mandatów pomiędzy listy kandydatów. Dokonywała go komisja wyborcza w następujący sposób: ogólną liczbę ważnych głosów oddanych na kandydatów każdej listy dzielono kolejno przez

⁴¹ S. Podwiński, J. Chylewski, *op. cit.*, s. 27.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Ustawa z 16 sierpnia 1938 r. o wyborze radnych gromadzkich, gminnych i powiatowych (Dz.U. RP z 1938 r., Nr 63, poz. 1).

⁴⁴ H. Izdebski, *Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej*, „Samorząd Terytorialny” 1991, nr 6, s. 51.

⁴⁵ Dz.U. RP z 1938 r., Nr 63, poz. 481.

1, 2, 3, aż do momentu, kiedy dało się uszeregować tyle kolejno największych liczb (ilorazów), ile mandatów było do obsadzenia. Poszczególnej liście kandydatów przyznawano tyle mandatów, ile liczb (ilorazów) przypadało na nią spośród ustalonego w powyższy sposób szeregu. O przyznaniu mandatu jednej z kilku list wykazujących jednakowe ilorazy końcowe rozstrzygał los wyciągnięty przez przewodniczącego. O pierwszeństwie i kolejności wyboru poszczególnych kandydatów na radnych z danej listy decydowała kolejna względna większość ważnie oddanych głosów na kandydatów tej listy. W przypadku oddania jednakowej liczby głosów na kilku kandydatów o pierwszeństwie uzyskania mandatu rozstrzygał również los wyciągnięty przez przewodniczącego⁴⁶.

Gdy po obliczeniu głosów lista nie otrzymała ani jednego mandatu, a liczba głosów oddana na któregośkolwiek kandydata takiej listy przekraczała połowę wspólnego ilorazu wyborczego dla całego okręgu, kandydat taki otrzymywał mandat radnego przypadający na inną listę, lecz nieobsadzony w myśl powyższych przepisów. Jeżeli jednak wszystkie mandaty zostały obsadzone, to kandydat, który z listy nieuprawnionej do żadnego mandatu skupił ponad połowę wspólnego ilorazu wyborczego dla całego okręgu, otrzymywał mandat zamiast kandydata, który z innej listy uzyskał mniejszą liczbę głosów i przy tym najmniejszą spośród kandydatów innych list. Gdyby jednak kilka list lub kilku kandydatów z innych list odpowiadało jednakowym warunkom uzasadniającym utratę mandatu, wówczas traciła mandat lista albo kandydat z tej listy, która otrzymała najmniejszą liczbę głosów, a przy równej liczbie głosów otrzymanej przez kilka list o utracie mandatu rozstrzygał los wyciągnięty przez przewodniczącego. Wspólny iloraz wyborczy dla całego okręgu uzyskiwano przez podzielenie wszystkich ważnie oddanych głosów na kandydatów wszystkich list przez liczbę przypadających na okręg mandatów.

Według nowych przepisów komisja wyborcza w dzień po głosowaniu ogłaszała w sposób w danej miejscowości przyjęty oraz przez wywieszenie przed mieszkaniem sołtysów i budynkiem urzędu gminy wyniki wyborów. Ponadto jeżeli w ciągu kadencji liczba zastępców radnych została wyczerpana, a liczba radnych zmniejszyła się nie więcej niż o 25%, to starosta powiatowy mógł zarządzić nowe wybory uzupełniające. Był natomiast obowiązany je zarządzić, jeżeli liczba radnych zmniejszyła się o więcej niż o 25%.

Analiza zgromadzonego materiału pozwala wysunąć wniosek, że w praktyce wybór radnych gminy pokrywał się z przepisami prawnymi. Czynności związane z wyborem radnych były bardzo istotne i poświęcano im wiele miejsca. Zarówno starostowie powiatowi, jak i władze gminy przykładały ogromną wagę do ich właściwego zorganizowania. Starostowie powiatowi wydawali wiele zarządzeń w celu przeprowadzenia wyborów. W razie trudności z kontrolowaniem wszyst-

⁴⁶ *Ibidem.*

kich czynności wyborczych przez starostę przekazywano część kompetencji z tym związanych przewodniczącemu lub członkom gminnej komisji wyborczej.

Die Wahl des Gemeinderates in Großpolen nach der Annahme des Zusammenlegungsgesetzes im Jahre 1933

Zusammenfassung

Beschließende Organe in den Dorfgemeinden waren die Gemeinderäte. Den Gemeinderat bildeten: der Vogt, die Untervogte, Schöffen und Räte, deren Anzahl von der Einwohnerzahl der Gemeinde abhängig war. In Gemeinden mit bis zu 5 Tausend Einwohnern wählte man 12 Räte, mit 5 bis zu 10 Tausend Einwohnern – 16 Räte und mit mehr als 10 Tausend Einwohnern – 20 Räte.

Gemeinderat konnte jeder Bürger des polnischen Staates werden (ohne Rücksicht auf das Geschlecht), der bis zum Tage der Wahlordnung das 30. Lebensjahr beendet hatte. Diese Person musste auch auf dem Gebiet der Gemeinde das Wahlrecht in die Organe der Selbstverwaltungsvereine besitzen. Bei der Wahl der Räte bildete das Gemeindegebiet einen Wahlkreis. Das Gemeindegebiet konnte aber auch in mehrere Kreise geteilt werden. Über die Teilung des Gemeindegebietes beschloss der Landrat. Er ordnete auch die Wahlen der Gemeinderäte an. Auf dem Gebiet Großpolens waren diese nach der Verordnung des Innenministers vom 6. Dezember 1934 über das Wahlreglement der Gemeinderäte in den Woiwodschaften: Krakau, Lemberg, Pommern, Großpolen, Stanislawow und Tarnopol durchgeführt, die durch das Gesetz vom 16. August 1938 über die Wahl der Orts-, Gemeinde- und Kreisräte ersetzt wurde.